

Reorganizacja Państwowego Instytutu Geologicznego w latach poprzedzających II wojnę światową — w obliczu konieczności zmiany polityki surowcowej państwa

Łukasz Zamecki¹

Na przełomie 1935 i 1936 r. władze Rzeczypospolitej Polskiej powzięły decyzję o konieczności zmiany dotychczasowej polityki surowcowej państwa (Jabłonowski, 2001; Gwiazdowski, 1961). Moment podjęcia tego postanowienia nie był wybrany przypadkowo. Trud stworzenia nowej polityki surowcowej wynikał ze spostrzeżeń natury ekonomicznej i geopolitycznej, poczynionych przede

wszystkim przez *czynniki wojskowe* państwa polskiego (Jabłonowski, 2001; Stawecki, 1987). Chodziło tutaj głównie o wojskowych pracujących dla Sztabu Głównego Wojska Polskiego, jak i różnych ministerstw cywilnych.

Niebezpiecznie rosnąca przewaga militarna Niemiec i ZSRR wymusiła konieczność zwiększania uprzemysłowienia kraju. Nowoczesna wojna wymagała wsparcia ze strony prężnie rozwijającego się przemysłu. Dostrzegano wyraź-

nie rosnącą różnicę w potencjale ekonomicznym, dzielącą Polskę od innych państw Europy. Oczywiście także próba podniesienia ogólnego poziomu bogactwa narodu wymagała zwiększenia industrializacji kraju. Do tego wszystkiego niezbędne było zaopatrzenie kraju w surowce naturalne, a ówczesna Rzeczpospolita Polska nie posiadała ich wiele (Barciński, 1939; Czarnocki, 1938).

W latach 30. XX w. główny ośrodek decyzyjny państwa polskiego znajdował się w kręgu szeroko rozumianych *czynników wojskowych* (Holzer, 1974). To właśnie instytucje wojskowe stworzyły koncepcję polityki surowcowej państwa, zakładającą uniezależnienie Polski od surowców importowanych. Miało to nastąpić wskutek racjonalizacji przywozu surowców do kraju oraz zwiększenia stopnia rozpoznania struktury geologicznej Rzeczpospolitej (Jabłonowski, 1996).

Za jedną z ważniejszych instytucji mogących realizować wytyczne wojskowych w zakresie implementacji nowej polityki surowcowej uznano Państwowy Instytut Geologiczny, wówczas główny ośrodek geologiczny w kraju. W roku 1937 Sztab Główny Wojska Polskiego podjął inicjatywę reorganizacji Państwowego Instytutu Geologicznego, w celu

¹Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych, Uniwersytet Warszawski, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa; lzamecki@yahoo.com

takiego zdynamizowania prac poszukiwawczych, aby odpowiadały one interesom bezpieczeństwa kraju. Sztab Główny za najważniejsze do realizacji zadania uznał (Notatka z 24 lutego 1938 r.):

□ stworzenie nowego statutu PIG, który ułatwiałby realizowanie jednego wielkiego planu umożliwiającego prowadzenie: *badan geologicznych i poszukiwań górniczo-geologicznych oraz geofizycznych;*

□ wybór dyrektora PIG, który: *miałby dostateczny autorytet naukowy w atmosferze ambicji i rozgrywek pomiędzy poszczególnymi geologami.*

Przedstawiciele Sztabu Głównego Wojska Polskiego wskazywali, że: *wszystkie te dążenia do wzmoczenia ilościowego i jakościowego wytwórczości produktów mineralnych wysuwają konieczność zabezpieczenia różnych gałęzi przemysłu w potrzebne surowce [...]. Wynika stąd konieczność tak systematycznych na dalszą przyszłość, jak również uzgadnianych z potrzebami gospodarczymi na najbliższe lata, badań geologicznych, poszukiwań górniczo-geologicznych oraz geofizycznych i innych specjalnych badań, wszystkich dążących do wyjaśnienia i stwierdzenia naszych możliwości [...]. Dla zadośćuczynienia szerokim zadaniom na różnorodnych odcinkach gospodarczych potrzeb aparat państwowej służby geologicznej musi być ośrodkiem wielkiej zbiorowej pracy, opartej na jej podziale według zasady: odpowiedni ludzie na odpowiednich miejscach przy wykonaniu poszczególnych części jednego wielkiego planu* (Notatka — Komitet Reorganizacyjny PIG).

Zarówno zmiana statutu, jak i dyrektora miała się przyczynić do włączenia PIG w realizację polityki surowcowej, na której zależało wojskowemu. W celu przeprowadzenia tych zmian wojskowi doprowadzili poprzez swoje wpływy w ministerstwach cywilnych do powołania Komitetu Reorganizacyjnego Państwowego Instytutu Geologicznego.

Komitet odbył trzy spotkania (w dniach 24 lutego 1937 r.; 15 marca 1937 r. oraz 22 marca 1937 r.), w trakcie których wojskowi chcieli doprowadzić do ustalenia ram organizacji PIG, czyli uchwalenia statutu i regulaminu instytutu: *jako instytucji stałej i sprężystej, zdolnej do wykonywania leżących na niej ciągłych zadań na dalszą przyszłość i innych wynikających z obecnych potrzeb gospodarczych kraju* (Notatka — Komitet Reorganizacyjny PIG). Pracom Komitetu Reorganizacyjnego przewodniczył prof. Karol Bohdanowicz, który był jednocześnie faworytem wojskowych na posadę dyrektora PIG. Sztab Główny Wojska Polskiego zdołał do tej kandydatury przekonać ministra przemysłu i handlu (minister PiH był wówczas organem zwierzchnim PIG) oraz samego prezydenta RP Ignacego Mościckiego. Mościcki o Bohdanowiczu w trakcie spotkania z ministrem PiH Antonim Romanem powiedział: *To stary człowiek, pewnie ramolowaty* (Notatka służbowa gen. T. Malinowskiego, 1938). W notatkach Sztabu Głównego WP tak opisywano profesora Bohdanowicza: *jest sprężystym i zdrowym pracownikiem, mającym ogromny autorytet uczonego, praktyka i człowieka o nieskazitelnej opinii* (Notatka z 24 lutego 1938 r.). Kandydatura Bohdanowicza pełniła ważne zadanie — miała położyć kres ambitnym rozgrywkom pomiędzy geologami o stanowisko dyrektora Państwowego Instytutu Geologicznego. W Sztabie Głównym WP liczone, że w czasie kadencji K. Bohdanowicza będzie można przyjrzeć się dokładnie kilku kandydatom na dyrektora PIG, którzy mieli być w tym czasie obsadzeni na stanowiskach wicedyrektorów instytutu.

Propozycja, aby K. Bohdanowicz został dyrektorem PIG, była prawdopodobnie spowodowana dużą aktywnością

profesora w czasie bezpośrednio poprzedzającym reorganizacyjne działania Sztabu Głównego WP. Profesor Bohdanowicz w memorandum wysłanym do sztabu jeszcze przed podjęciem przez wojskowych działań w sprawie reorganizacji PIG zaprezentował tezy wyrażające poglądy zbieżne ze stanowiskiem Sztabu Głównego, m.in. zwiększenie kontroli państwa nad kierunkami badań geologicznych i nad pracami poszukiwawczymi, nawet tymi prowadzonymi przez podmioty prywatne (Bohdanowicz, 1936). Profesor Karol Bohdanowicz został mianowany dyrektorem PIG w dniu 14 kwietnia 1938 r.

W trakcie prac Komitetu Reorganizacyjnego PIG uczestniczący w nich obok geologów przedstawiciele Sztabu Głównego WP starali się ukierunkować dyskusję na kwestie związane z bezpieczeństwem surowcowym kraju. Zastępca szefa Sztabu Głównego i szef Sekretariatu Komitetu Obrony Rzeczypospolitej — generał Tadeusz Malinowski podkreślał: *badania geologiczne trzeba szybko posunąć naprzód, zwłaszcza w kierunku praktycznym, mającym na celu uzyskanie jak najdalej posuniętej samowystarczalności surowców mineralnych. Wysuwają się tu zagadnienia samowystarczalności wojennej w pewnych określonych obszarach i samowystarczalności pokojowej; możliwości uzyskania pewnych surowców w kraju lub konieczności ich importu; oceny ilości i jakości posiadanych surowców; możliwości zastąpienia surowców importowanych przy pomocy namiastek krajowych [...]. Jednym z zadań instytutu będzie także określanie najważniejszych źródeł importu surowców mineralnych* (Protokół z pierwszego posiedzenia..., 1937).

W trakcie jednego z posiedzeń Komitetu Reorganizacyjnego zastępca szefa Sztabu Głównego WP wyróżnił surowce, którymi w pierwszej kolejności powinien zainteresować się PIG (Protokół z drugiego posiedzenia..., 1937):

- 1 stopień ważności — węgiel, ropa, rudy żelazne;
- 2 stopień ważności — kruszce miedzi, ołowiu, rudy manganu, siarka, siarczany;
- 3 stopień ważności — boksyty, kruszce cynku i niklu;
- 4 stopień ważności — kruszce cyny i metale stopowe poza niklem.

Generał Malinowski podkreślił również, że ważność surowców należy dodatkowo grupować pod względem rozmieszczenia na rejon o bezwzględny bezpieczeństwo (rejon centralny) i rejon o bezpieczeństwie względnym.

Wojskowemu udawało się odsuwać na bok kwestie podejmowane przez geologów, które Sztab Główny WP uznawał za mniej ważne, np. zagadnienie budowy stacji sejsmologicznej i dofinansowania Muzeum Geologicznego. Uczestniczący w spotkaniach geolodzy z dużym zrozumieniem wspierali hasła przygotowywania państwa od strony surowcowej do wybuchu wojny — m.in. prof. J. Lewiński oraz prof. J. Nowak (Protokół z trzeciego posiedzenia..., 1937).

W trakcie ostatniego posiedzenia komitetu przedstawiono zebrany nowy sposób zorganizowania Państwowej Służby Geologicznej. Miała się ona składać z Państwowej Rady Geologicznej oraz Państwowego Instytutu Geologicznego. Rada miała być organem nadrzędnym, uchwalającym program prac i preliminarze budżetowe. Przewidziano udział w niej *czynnika wojskowego*, który miał stać na straży interesów obrony państwa. Zarezerwowano więc formalny i bezpośredni wpływ wojskowych na prace PIG. Państwowy Instytut Geologiczny miał być organem wykonawczym, na którego czele stoi dyrektor

powoływany przez ministra przemysłu i handlu (Protokół z trzeciego posiedzenia..., 1937).

Przyjęcie projektu statutu Państwowej Rady Geologicznej i Państwowej Służby Geologicznej nastąpiło na posiedzeniu już nie Komitetu Reorganizacyjnego, lecz Komitetu Reorganizacyjnego PIG jako *Tymczasowej Państwowej Rady Geologicznej* w dniu 20 grudnia 1938 r., na podstawie dekretu prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 31 marca 1938 r. o państwowej służbie geologicznej (Dekret..., 1938).

Ustalono, że Państwowa Rada Geologiczna będzie się składać z przedstawicieli nauk geologicznych, przemysłu górniczo-hutniczego i przemysłu naftowego, powoływanych przez ministra przemysłu i handlu w liczbie nie przekraczającej siedmiu osób; delegatów urzędowych powoływanych przez tegoż samego ministra (dyrektor Departamentu Górniczo-Hutniczego MPIH; dyrektor Biura Wojskowego MPIH; dyrektor Biura Surowcowego MPIH) oraz delegatów powoływanych przez ministra przemysłu i handlu w porozumieniu z zainteresowanymi ministrami (delegat Ministerstwa Spraw Wojskowych; delegat Sekretariatu Komitetu Obrony Rzeczypospolitej; delegat Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego). Na zaproszenie przewodniczącego w pracach rady mogli brać udział inni fachowcy z głosem doradczym. Członkiem rady był również dyrektor Państwowego Instytutu Geologicznego.

Jeżeli chodzi o statut Państwowego Instytutu Geologicznego, określał on, że na czele instytutu stoi dyrektor, instytut zaś dzieli się na wydziały: Węgla; Surowców Mineralnych; Nafty, Gazu i Soli oraz Muzealny, a także na grupy regionalne: Karpat; Świętokrzyską i Podkarpacką; Wołyńską, Podola i Polesia oraz Czwartorzędu na Niżu Polskim.

Istotnym elementem reorganizacji PIG w okresie poprzedzającym wybuch wojny była także ustawa z dnia 28 czerwca 1939 r. o uprawnieniach Państwowego Instytutu Geologicznego w zakresie prac górniczych i terenowych (Ustawa..., 1939). Genezy tej ustawy można się doszukiwać w sporach, jakie wybuchały między kierownictwem PIG a spółką wydobywczą *Wspólnota Interesów*. *Wspólnota Interesów* bardzo negatywnie odnosiła się do wizytowania robót poszukiwawczych przez delegatów PIG. Spółka nie informowała również PIG o stanie prac. Na problem ten zwrócono uwagę w trakcie obrad Komitetu Organizacyjnego Państwowej Służby Geologicznej jako Tymczasowej Rady Geologicznej w dniu 7 października 1938 r. Sprawę poruszano również na następnych posiedzeniach, poszukiwano bowiem formuły prawnej wprowadzenia możliwości inspekcji prac badawczych oraz zastanawiano się nad możliwym zakresem ingerencji PIG i reakcją prywatnej przedsiębiorczości na takie ograniczenia swobody działania (Protokół z trzeciego posiedzenia..., 1938). Ostatecznie ustawa z 28 czerwca 1939 r. w art. 1 nadawała delegatom PIG możliwość: *wstępu wraz z personelem pomocniczym na wszystkie grunty z wyłączeniem budynków i do przeprowadzania na tych gruntach potrzebnych badań z uwzględnieniem ochrony istniejących kultur i wszelkiego rodzaju urządzeń*. W razie utrudniania delegatom PIG wykonywania czynności ustawa przewidywała możliwość nałożenia na uniemożliwiającego pracę kary aresztu lub grzywny.

Dokonana w latach 1937–1938 reorganizacja Państwowego Instytutu Geologicznego była w dużej mierze wynikiem zamierzonych działań wojskowych. Unaocznia to fakt, że Sztab Główny WP postrzegał PIG jako ważny ośrodek wdrażania założeń nowej polityki surowcowej

państwa. Dla sztabu ważne było, że w efekcie zmian w instytucie udało się wpłynąć na program prac poszukiwawczych. Sztab Główny WP liczył, że będzie mógł wykorzystywać naukowe zaplecze PIG do potrzeb obrony państwa i zabezpieczenia surowcowego kraju poprzez odkrywanie surowców w rejonach uznanych przez wojskowych za bezpieczne (myślano głównie o regionie Centralnego Okręgu Przemysłowego, który był uznawany za niezagrażony zarówno w sytuacji konfliktu z Niemcami, jak i Związkiem Radzieckim). Efekty działalności Sztabu Głównego WP dobrze ilustruje zwiększenie natężenia prac poszukiwawczych — o ile bowiem w programie na rok budżetowy 1936/1937 przeznaczono na geologiczne prace terenowe 211,500 zł, o tyle w preliminarzu na rok 1937/1938 przewidziano na ten cel już 1,426.000 zł, i to głównie w centralnym rejonie państwa (Notatka — Komitet Reorganizacyjny PIG). Prace nad zmianami polityki surowcowej państwa miały więc doprowadzić do zwiększenia surowcowego bezpieczeństwa kraju.

Autor niniejszego artykułu chciałby bardzo serdecznie podziękować recenzentowi, profesorowi Markowi Granicznemu, za metodyczne, ale przede wszystkim merytoryczne uwagi dotyczące artykułu. Przyczyniły się one do poprawienia samego artykułu oraz, co ważniejsze dla autora, pomogły w dalszych pracach badawczych.

Literatura

- BARCIŃSKI F. 1939 — Surowcowe możliwości uprzemysłowienia Polski, Poznań.
- BOHDANOWICZ K. 1936 — Memorandum w sprawie konieczności reformy prawa górniczego i poszukiwań surowców mineralnych — Centr. Arch. Wojskowe, SeKOR I.303.13.193.
- CZARNOCKI S. 1939 — Nasza baza surowcowo-mineralna. Prz. Gór.-Hut., 30: 588–602.
- Dekret** Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 31 marca 1938 r. o państwowej służbie geologicznej — Dz. U. RP z 1938 r., Nr 22, poz. 193.
- GWIAZDOWSKI J. 1961 — Polityka i gospodarka surowcami strategicznymi w Polsce w latach 1935–1939. Wojsk. Prz. Histor., 4: 134–163.
- HOLZER J. 1974 — Mozaika polityczna II Rzeczypospolitej. Książka i Wiedza.
- JABLONOWSKI M. 1996 — Cztery lata przed wojną: z dziejów gospodarki polskiej, 1936–1939. OBN, Olsztyn.
- JABLONOWSKI M. 2001 — Wobec zagrożenia wojną. Wojsko a gospodarka II Rzeczypospolitej 1935–1939. ASPRA-JR, Warszawa.
- Notatka — Komitet Reorganizacyjny PIG** — Centr. Arch. Wojskowe, SeKOR I.303.13.193.
- Notatka służbowa gen. T. Malinowskiego**, Zastępcy Szefa Sztabu Głównego z 18 marca 1938 r. — Centr. Arch. Wojskowe, SeKOR I.303.13.193.
- Notatka z 24 lutego 1938 r.** w sprawie uruchomienia pracy w PIG — Sztab Główny — Centr. Arch. Wojskowe, SeKOR I.303.13.193.
- Protokół z pierwszego posiedzenia** Komitetu Reorganizacji Państwowego Instytutu Geologicznego w dniu 24.02.1937 r. — Centr. Arch. Wojskowe, SeKOR I.303.13.194.
- Protokół z drugiego posiedzenia** Komitetu Reorganizacji PIG z dnia 15.03.1937 r. — Centr. Arch. Wojskowe, SeKOR I.303.13.194.
- Protokół z trzeciego posiedzenia** komitetu Reorganizacyjnego PIG z dnia 22.03.1937 — Centr. Arch. Wojskowe, SeKOR I.303.13.194.
- Protokół z trzeciego posiedzenia Komitetu Reorganizacyjnego PIG, jako Tymczasowej Rady Geologicznej** w dniu 7.10.1938 r. — Centr. Arch. Wojskowe, SeKOR I.303.13.194.
- STAWECKI P. 1987 — Studium planu strategicznego Polski przeciw Niemcom Kutrzeby i Mossora. PAX, Warszawa.
- Streszczenie protokołu posiedzenia** Państwowej Rady Geologicznej z dnia 20.12.1938 r. — Centr. Arch. Wojskowe, SeKOR I.303.13.194.
- Ustawa** z dnia 28 czerwca 1939 r. o uprawnieniach Państwowego Instytutu Geologicznego w zakresie prac górniczych i terenowych — Dz. U. RP z 1939 r., Nr 59, poz. 390.

Praca wpłynęła do redakcji 05.12.2007 r.

Po recenzji akceptowano do druku 15.02.2008 r.